زمان

بەرپرس ح . س . سۆران

soransa@hotmail.com

1- ڕێزمان { گرامار}.
2- وشە ناسی { فەرهەنگی وشە } .
3- ڕێنووس { ئۆرتۆگرافی } .
4- ڕیشە ناسی { ئێتیمۆلۆژی }.
5- گۆڕانکاری {مۆرفۆلۆژی } .
6- دەنگناسی {فۆنێتیک } .
7- زمانناسی زمانی کوردی .

زمانی کوردی یەکێک لە زمانە ئارياييە کانە . ئەم زمانە و زمانگەلی فارسی ، بلووچی ، دەری ، تاجیکی و چەند زمانی دیکە ، گشتیان لە لق و پۆپی زمانی ئاريايين . بەڵگەی زمانناسی زۆر مان بەدەسەوەیە ، کە دەسەلمێنن ، زمانی فارسی کە بۆخۆی لە زمانە ئاریاییەکانە ، لە زمانی کوردی کۆن جوێ بوەتەوە .

زمانی کوردی ، خاوەنی زۆر زاراوە ، بن زاراوە و تەنانەت بنی بن زاراوەشە . دو زاراوەی هەرە سەرەکی زمانی کوردی ، کە زۆرتر بەم زاراوانە دەنووسن ، ئەمانەن :
1- سۆرانی .
2- بادینی .

ئێمە لەم زنجیرە وانانەدا ، لە پێش دا خەریکی فێرکاری و ڕاڤە کردنی سۆرانی دەبین . زاراوەی سۆرانی، کە لە ناوچەگەلی ناوەندی و باشووری کوردستانی گەورە قسەی پێدەکەن و زمانی رەسمی دو دەوڵەتی هەرێمی کوردستانی باشوورە ، بە ئەلفوبێی عەرەبی { فارسی} دەنووسرێ ، بەڵام بۆ نیشاندانی تۆفیری چەشنی دەربڕینی وشە ، دروشمی { 7 } لەسەر ئەم پیتانە دادەنێن : { ر } ، { ل } ، { و } و { ی } . ئەو دروشمە لە سەر هەر پیتێک دابنرێ ، چەشنی دەربڕینەکەی دەگۆڕرێ . بۆ وێنە : گڵ { خۆڵ } یا گل { ژان } .

پیتگەلی ئەلفوبێی چەشنی سۆرانی زمانی کوردی ئەمانەن :
ا ، ء ، ب ، ت ، ج ، چ ، ح ، خ ، د ، ر، ز، ژ ، س ، ش، ع ، غ ، ف ، ڤ ، ق ، ک ، گ ، ل ، ڵ ، م ، ن ، و ، ۆ ، ە ، ی ، ێ .

چەند کورتە سەرنج :
1 – هەر وەک دەبینن ،ئەم پیتگەلە لە زمانی کوردی دەرهاوێژراون :
ێ ، ڕ ، ڵ، ڤ ، ط ، ظ .

2–له زمانی کوردی دا پیتێک هه‌یه ، به ناوی { ڤ } که له زمانی فارسی و عه‌ره‌بی دا نیه ، وه‌ک { گۆڤار } .
3– له زمانی کوردی دا ، پیتی { آ } ی فارسی ، به‌م چه‌شنه ده‌نووسن :
{ ئا } ، وه‌ک {ئاوێنه } .
4– له زمانی کوردی دا ، بزووتنه‌وه به پیته ، یانی هه‌ر وشه‌یه‌ک ، هه‌ر چۆن ده‌نووسرێ ، هه‌ر واش ده‌خوێندرێته‌وه ، وه‌ک { سه‌ر } ، {تیر} ،   { تۆڕ} .
5– قه‌ت پیتگه‌لی { ا } ، { ه } ، { ڕ} ، { ڵ} ،{ ۆ} و {ێ } له‌هه‌وه‌ڵی وشه دا نانووسرین . یانی ئه‌مانه هه‌ڵه‌ن :
{اسرین}،{ه‌ویر} ،{ ڕاست }، {ڵاڵ} ، { ۆشک } و{ ێک} . له باتی ئه‌مانه ده‌بێ بنووسین:
ئه‌سرین ، هه‌ویر ، راست ، لاڵ ، وشک و یه‌ک .
6– ئه‌مانه پیتی ده‌نگدارن :
{1 }،{ و} ، {ۆ }،{ه‌}،{ ی } ،{ ێ } . پیته‌کانی دیکه ، گشتیان به بێ ده‌نگ دادنرێن .
7– پیتی {ه‌} به دو چه‌شنه :
– ئه‌گه‌ر دوو چاوه بێ ، بێ ده‌نگه ، وه‌ک : { هاوین } و { به‌هار} .
– ئه‌گه‌ر یه‌ک چاوه بێ ، ده‌نگ داره ، وه‌ک : { ته‌وژم } و که‌ره‌سه } .

با رۆژی هه‌زاران پیتیی (و) ی زیادی نه‌نووسین !

له‌م سه‌رده‌مه‌دا ، که ناویان ناوه سه‌رده‌می پارێزکردن له هه‌ده‌ردانی کات و وزه ، ده‌بێ ئێمه‌ش هه‌وڵ بده‌ین و نه‌هێڵین له هیچ شوێنێکدا ، کات و وزه‌مان به‌فیڕۆ بچێ . ئه‌م کاره گرنگه ،   بۆخۆی چه‌شنه هاچه‌رێکه بۆ ئاواڵه‌کردنی ده‌رگه‌ی سه‌رکه‌وتن .

یه‌کێک له‌و خاڵانه‌ی که له‌م رێبازه‌دا،جێگه‌ی سه‌رنجی تایبه‌ته ، رێوشوێنی نووسینه ، که باوه‌کو ئێستا له باتی نووسین به قه‌ڵه‌می قامیش و مه‌ره‌که‌فی دووکه‌ڵی چرای نه‌وتی ، له کی بۆرد (Keyboard) و مانیتۆری کامپیوتێر که‌ڵک وه‌رده‌گیررێ ،به‌ڵام به داخه‌وه له نێو کورددا ، رۆژێ ره‌نگه سه‌دان هه‌زار پیتی (و) ی زیادی – هه‌ر له خۆوه، به بێ ئه‌وه‌ی پێویست بێ ، ده‌نووسرێ و که‌سیش خۆی ناکا به خاوه‌نی . به‌ڵام گه‌لانی دیکه ، گشتیان له مێژه زۆر له شته ناپێویسته‌کانیان له رێنووسه‌کانی خۆیان وه‌ده‌رناوه ، که بۆ وێنه یه‌کێک له‌وانه ، رووسه‌کان کاتێک زانیان ، دروشمی "تڤێردیزناک " شتێکی پیویست نیه ، یه‌ک به خۆیان له زمانی رووسی حه‌وایاندا ده‌ره‌وه .

ئێمه بۆخۆشمان ، له ماوه‌ی سی ساڵی رابوردو دا ، ئه‌م ئاڵوگۆڕه پێویسته‌مان له ئه‌لفوبێی کوردیا ئه‌نجام داوه :
– جاران دروشمی (7) له‌سه‌ر پیتی (ر) داده‌نرا ، به‌ڵام چون له ده‌ستنووسه‌کاندا ، جار جار له‌گه‌ڵ پیتی (ژ) دا لێمان ده‌شێوان ، ئێستا دروشمی (7)، له ژێر پیتی (ر) داده‌نێن و ده‌بێته (ڕ) . وه‌ک وشه‌ی (که‌ڕ) .
– جاران بۆ نووسینی پیتی (و) ی درێژ ، ئه‌م خه‌ته (–) مان له‌سه‌ر پیته‌که داده‌نا ، به‌ڵام ، ئێستا به‌م چه‌شنه (وو) ، به دو دانه پیتی (و) نیشانی ده‌ده‌ین ، وه‌ک وشه‌ی (دوور).

بۆخۆتان دەزانن ، ئەوانەی بە پیتی بیانی (چون بۆخۆمان پیتی کوردیمان بوە) عەرەبی/فارسی دەنووسن ، لە زۆر جێگەدا ، لە جێی تاقە پیتێکی (و) ، دو دانە پیتی (و) بە یەکەوە ، دەنووسن ، کە لە زۆر شوێندا ، ئەم دو پیتە (و)ە پێویست نیە ، تەنیا دەنکێکیان بەسە و وەک چرای بەرخۆر وایە – هەر لەبەر ئەمە، ئەو کارە بە فیرۆ دانی کات و وزە دادەنرێ و هیچی دیکە ، کە ئێستا بەم چەشنە،وتەکەی خۆم بە چەشنی فۆڕموولێکی زماننانسی راڤە دەکەم :

پیتی (و) لە زمانی کوردیدا ، لەم چەشنە جێگەگەلە دا دێ و دەبێ بەم چەشنەی خوارەوە بنووسرێ :

1– <u>هەوەڵی وشە ، وەک : ورد ، وانە و ویتە .</u>

کە لە هەوەڵی وشەدا ، قەت پێوێست بەنووسینی دو دانە پیتی (و) نیە و زۆر لەمێژە ، خەڵک ئەمە لەبەرچاو دەگرن. منیش لە بابەتەوە قسەیەکم نیە .

2– <u>نێوەڕاستی وشە ، وەک : دووێنێ ، دووایی و مێژوویی .</u>

کە ئەگەر بەو چەشنەی سەرەوە بنووسرێ، بەم دەلیلەی خوارەوە هەڵەیە: پیتی (و) ێک ، کە لەپێش پیتێکی دەنگداری دیکەدا ،لە نێوەڕاستی وشەدا دەنووسرێ ، چ یەک دانە (و) بێ ، چ دو دانە (و) ، هەر درێژ دەخوێندرێتەوە . لەبەر ئەمە ، نووسینی دو دانە پیتی (و) ، یەکێکیان زیادیە . هەر وەک دانانی دروشمی (7) لە ژێر پیتی (ر) لە هەوەڵی وشەوەدا ، بە زیادی زانرا و ئێستا ئیدی نایینووسن .
جا کەوەیە بەم چەشنە دروستە :
دوێنی ، دوایی و میژویی .

3– <u>ئاخری وشە ، وەک : دوو ، مێژوو و رابوردوو :</u>

کە ئەگەر بەو چەشنەی سەرەوە بنووسرێ، بەم دەلیلەی خوارەوە هەڵەیە : پیتی (و)ێک کە لە ئاخری وشەوە دێ ، بۆخۆی هەر بە چەشنی درێژ دەخوێندرێتەوە . هەر لەبەر ئەمە ، ئەویش وەک خاڵی 2 ی سەرەوە ،پێویست نیە و تاقە پیتێکی (و)ی بەسە ، بەم چەشنە : دو ، مێژو و رابوردو .

بە کورتی :

1– لە هەوەڵی وشەدا ،قەت دو دانە پیتی (و) پێویست نیە .
2– لە نێوەڕاستی وشەشدا هەر پێویست نیە – مەگەر لە کاتێکدا کە پیتە (و) ەکە ، کەوتبێتە نێوان دو دانە پیتی بێدەنگ (consonnant)، بۆ وێنە وەک وشەی کووڕ ، کە ئەگەر دو دانە پیتی (و) ی نەبێ ، لەگەڵ وشەی کوڕ دا ، لێمان تێکدەچێ .
3– لە ئاخری وشەدا ، قەت دو دانە پیتی (و) پێویست نیە .

ئەگەر پێتان وا بو ئەم فۆڕمووڵە دروستە ، بە هیوام لەم خولەکەوە بەکاری بهێنن ، تا بتوانین لە رۆژدا لە نووسینی هەزاران هەزار پیتی (و) ی بێ گوناحی ناپێویست بەرگری بکەین و بەم چەشنە هەم رێنووسەکەمان کامڵ بکەین و هەم لە بە فیرۆچوونی کات و وزە خۆمان بپارێزین . دەنا ، ئەگەر پیتان وابو ،ئەم فۆڕمووڵە دروست نیە، بە م پۆستی ئەلەکترۆنیکیە ، پێم بفەرموون ، تا یا من فۆڕمووڵەکە چاک بکەم یا پتر بۆ ئێوەی بەرێزی راڤە بکەم .

تێبینی : دەبێ لێمان تیک نەچێ کە لەم فۆڕموولە دا ، مەبەست تەنیا پێتی (و) یکە ، کە دروشمی (7) ی لەسەر نیە ، چون ئەو پیتە (ۆ) ە کە، دروشمی حەوتی لەسەرە ، قەت کەس بە چەشنی دو دانە (ۆۆ) نایینووسێ .

ڕێزمان .

چەشنگەلی وشە لە ڕێزمانی کوردی دا ، 8 دانەیەن :

1	ناو {ئیسم } . وەک : ئامێد ، خەبات و کوڕ .
2	چۆنایەتی { سیفەت } . وەک : زل ، چاک و چالاک .
3	قەید . وەک : توند ، بە پەلە و نەرمە نەرمە .
4	هاوەڵ ناو { زەمیر }. وەک : من ، ئەو و ئێوە و
5	کار { فێعل } . وەک : نووسین ، خواردن و کوژران .
6	کەرەسەی گرێ دان { حەرفی ڕەبت } . وەک : و .
7	دروشمی سەرسووڕمان{ عەلامەتێ تەعەجوب }. های !، هاوار! ، هۆی! .
8	دروشمی پرسیار { علامت استفهام } . وەک : چۆن ؟، بۆ؟ ،بۆچی ؟.

ئێستا چەند ڕستە دەنووسین ، کە ئەو هەشت چەشنە وشەیەی سەرەوەیان تێدایە:

1- ناو : – ئامێد شارێکی زلەیە . – من خەباتم دی . – ڕزگار پێنووسی دا بە خەبات .	5- کار : – خوێندن زۆر باشە . – بۆ سەرکەوتن تێکۆشە . – ئەوان کاریان کرد .
2- چلۆنایەتی : – شاری زل . – کتێبی باشتر . – چالاکترین کوڕ .	6- کەرەسەی گرێ دان : – من و عەلی . – ئەو لەگەڵ ئەمان . – سمکۆ یا ئەوین .
3- قەید : – ژینۆ توند دەڕوا . – ئەو بە پەلە وانەکەی نووسی . – من نەرمەنەرمە ماشین لێ دەخۆڕم .	7- دروشمی سەرسووڕمان : – های بەفرین ، نەکەویتە بیرەکەوە ! – هاوار سووتان ! – هۆی کاوە وەرە !
4- هاوەڵ ناو : – ئەو دەخوێنێ . – ئەمان دەنووسن . – ئێمە دەڕۆین .	8- دروشمی پرسیار : – چۆن بنووسم ؟ – بۆ زو نایەی بۆ کلاس . – بۆچی ئەوەندە کزی ؟

تێبینی : چون لە زمانی کوردیدا ، ئەو وشانە هێشتا بە باشی جێ نەکەوتوون ، ڕەنگە لە هێندێک کتێبدا بڕێک تۆفیران ببێ . بۆ وێنە لە جێگەی کار ، کردار بەکاربەرن و ...

چلۆنایەتی { سیفەت } :

هەروەک لە وانە کانی پێشودا وتمان ، یەکێک لە ئەندا مگەلی رێزمانی زمانی کوردی ، چلۆنایەتی{سیفەت } ە . چلۆنایەتی ، بۆ ئەوە بە کار دەبرێ ، کە چلۆنایەتی یا سیفەتی ناو دیاری بکا . بۆ وێنە ، ئەمانە چلۆنایەتین :

سپی ، جوان ، رێک و باش ، وەک تەختەی سپی ، گوڵی جوان ، هێلی رێک و کچی باش . کە ئەم چلۆنایەتیانە ، سیفەتی ناوە کان دیاری دەکەن و سیفەت یا چلۆنایەتی ناوگەلی تەختە ، گوڵ ، هێڵ و کچن . هەر وەک دەبینن ، لە زمانی کوردی دا ، زۆر تر ناو دەکەوێتە پێش چلۆنایەتیەوە ، بەڵام جارجار دەشڵێن : رەشە کەوتەیی ، یا کورتە چیرۆک ، کە لێرەدا ، چلۆنایەتی دەکەوێتە بەر ناوەوە . چلۆنایەتی بەم چەشنەش بەکا دەبرێ ، وەک حەمە رەش ، عەلیە سوور و شتی وا .

لە زمانی کوردی دا ، چلۆنایەتی یا ساکار{ موتڵەق } ، بەرزتر { تەفزیلی} ، بەرزترین { عالی } یا هەرە بەرزە ، وەک :

کتێبی باش ، کتێبی باشتر ، باشترین کتێب و کتێبی هەرە باش . وەک ؛
شەرەفنامە کتێبێکی باشە ، شەرەفنامە لە زۆر کتێبی مێژی دیکە باشترە ، باشترین کتێبی مێژوی کورد شەرەفنامە یە و کتێبی هەرە باشی مێژوی کورد ، شەرەفنامەیە . {باش }یانی هەر بۆخۆی باشە و مەبەست هەڵسەنگاندن لەگەڵ هیچ کتێبێکی دیکە نیە . { باشتر} مەبەست ئەوەیە ، لە کتێب یا کتێبلگەلێکی دیکە باشترە ،{ باشترین} یانی لە هەمو کتێبان باشترە . {هەرە باش }یانی لە ئەوسەرس باشی دایە .

نووسینی پیتی { و } لە زمانی کوردی دا :

<u>بۆچوونێکی تازە :</u>

با هەمو ساڵێک چەند میلیۆن پیتی { و }ی زیادی نەنووسین .

با لە زمانی کوردی دا ، پیتی { و } بەم چەشنە بنووسین :

– ئەم چەشنە پیتە { ۆ } ە ، کە هەر هەمان پیتی { o } ی لاتینە ، قەت لە هەوەڵی وشەوە نایە ، بەڵکە لە نێوەڕاست و لە ئاخری وشەوە دێ . بۆ وێنە :

گۆران ، سۆران ، بۆران ، تۆران ، کۆسالان ، ، دیاکۆ ، بەمۆ ، شەمۆ ، کۆ ، چەکۆ ، شانۆ ، لالۆ ، بابۆ ، حەسۆ ، هەڵۆ ، هۆ ، باهۆ ، دهۆ و ...

- ئەم چەشنە پیتە { و } ە ، هەمان پیتی ئاسایی { و } ی عەرەبی و فارسیە و هیچ تۆفریری نیە و هەروەک ئەوان دەنووسرێ و هەم لە هەوەڵ ، هەم لە نێوەڕاست و هەم لە ئاخری وشەوە دێ ، بۆ وێنە :

ویستن ، وتن ، وانە ، وێژە ، کورمانج ، خوتە ، کوتین ، کول ، قوڕ ، قوت ، قورس ، بورج و کوڕ، دو ، بو ، چو ، گوڕو ، شو ، مو ...

- ئەم چەشنە پیتە { وو } ە کە بە دو دانە پیتی { و } لە پەنای یەکەوە دەنووسرێ ، دەنگی { و }ی درێژ دەدا و بە پێی ئەم بۆچونە تازەیە ، قەت لەم جێگەگەلەدا نانووسرێ :
- هەوەڵی وشە .
- ئاخری وشە .
- پێش پیتی دەنگدار لە وشەدا .

بەڵام لەم کاتانە دا دەنووسرێ :
سووک ، بووک ، کووڕ ، تووک ، چوون ، بوون ...

سەرنج : هەروەک دەزانین ، ئێستا لە رێنووسی کوردی ئاسایی دا ، پیتی {و} بەو چەشنەی لێرەدا نووسراوە ، نانووسن . بەڵام من لێرەدا وەک بۆچوونێکی تازە ، ئەم پێشنیارەم دا ، تا خۆشەویستانی هێژا بیخوێننەوە و ئەگەر پێیان باش بو ، ئەوانیش لەمەو دوا ، بەم چەشنە بینووسن ، تا هەمو ساڵێک لە نووسینی چەند میلیۆن پیتی { و } ی نا پێویست بەرگری بکەین .

روون کردنەوەیەکی پێویست :
تۆفیری ئەم پێشنیارەی من لەگەڵ رێنووسی ئێستای کوردی ئەمەیە ، کە لەو جێگەگەلەدا ، کە پێویست نیە ، ئیدی هەمیشە لە جێی دو دانە پیتی { و } یەک دانە دەنووسین ، کە هەروەک وتم ئەم جێگەگەلەن:
- هەوەڵی وشە : وەک وێنە ، وزە ، وریا ، وشە – کە جار جار بە دو دانە پیتی {و} دەیان نووسن .
- ئاخری وشە : وەک بو ، چو ، شو ، خەسو ، کەنو ، مو، جو ، دو ، مێژو.
- پێش پیتی دەنگدار: وەک بوار ، بوێر ، بوین ، بوە ، چوە .

دەلیلم چیە ؟ :
چون لەو سێ جێگەیەی سەرەوەدا ، چ یەک دانە پیتی { و } بنووسین ، چ دو دانە پیتی { و } ، هەر بە چەشنێک دەخوێنرێتەوە و تۆفیر ناکا و وەک چرای بەر خۆر وایە. بۆ وێنە دەنگی دەربڕینی ئەم چەشنە نووسینانە ، هەر وەک یەک وایە :

وشە = ووشە ، وریا = ووریا ، دو = دوو ، چو = چوو ، مێژو = مێژوو ، خوێن = خووێن ، جوان = جووان ، شوان = شووان .

دیارە نزیکەی سی ساڵ پێشیش ، چەند ئاڵ و گۆڕی پێویست لە رێنووسی کوردیدا پێک هات ، کە یەکێکیان نووسینی دروشمی حەوت لە ژێر پیتی {ڕ} لە باتی بان پیتی { ر } بو . یەکیشیان ئەمە بو ، کە لە باتی نیشان دانی دەنگی پیتی { و}ی درێژ، بە کێشانی خەتێک لەسەر پیتەکە ، ئێستا بە دو دانە پیتی { و } ، دەینووسن .

تکامان ئەوەیە ، ئەگەر بۆچوونێکی جیاوازتان هەیە ، پێمان بڵێن تا کەڵکی لێ وەربگرین .

خوێنەرانی هێژا و خۆشەویست ! لێرەدا ، بە خاڵێکی زۆر ناسک لە زمانی کوردی دا ئاماژە دەکەم ، کە بە هیوام لە پێناو پتەوتر کردنی بناغەی ئەم زمانە دا ، جێگەی سوود و کەڵک وەرگرتن بێ .

کاتێ لە وشەگەلی { چوون } و { بوون } رادەمێنین ، بەم چەشنەی خوارەوە ، هەر کامیان دو دانە مانایان هەیە :

– وشەی چوون وەک چاوگە (مەسدەر) ، بە مانای رۆیشتن و وشەی چوون ، بە مانای رۆیشتوون ، وەک کەسی سێهەمی کۆی کاتی رابوردوی دوور { شەخسی سێهەمی جەمعی زەمانی مازی بەعید }ی چاوگەی چوون . کە هەم دەربڕینیان تۆفیری هەیە و هەم مانایان ، بۆ وێنە :

1 – هاتن و چوون یان لە ژێر چاوەدێری پۆلیس دا بو ، کە واتە هاتوچۆیان لە ژێر چاوەدێری پۆلیس دا بو .

2– قوتابیەکان زۆر لە مێژە ، چوون بۆ زانستگە ، کە واتە قوتابیەکان زۆر لەمێژە ، رۆیشتوون بۆ زانستگە .

دیارە دەزانین کە دەربڕینیان تۆفیری هەیە . جا ، بۆ ئەوەی نووسینی هەر دووکیان وەک یەک نەبن ، وا باشە کە وشەی چوون ، لە خاڵی (2) دا بە چەشنێک دیاری بکەین ، تا چەشنی نووسینی وشەکانیش تۆفیریان ببێ ، دەنا لە ماناکردنەوەی قانوون ، وێژە و شتی وا دا کۆسپ دروست دەبێ، بۆ وێنە دەتوانین بنووسین : قوتابیە کان زۆر لە مێژە ، {چو/ون} بۆ زانستگە یا بە لەونێکی جیاوازی دیکە ، تا لێمان نەشێوێن .

پێویستە بڵێم ، کە وشەی بوون یش هەر دەکەوێتە بەر ئەم یاسایە .

ئەم وشانەی خوارەوەش ، کە لەو دو چاوگەیەی سەرەوە جوێ دەبنەوە ، هەر بەم چەشنەن :

من دوێنێ چووم ، کە واتە من دوێنێ رویشتم .

من دەمێکە چووم ، کە واتە من دەمێکە رۆیشتووم .

وشەی بووم و بووم یش هەر دەکەوێتە بەر ئەم فۆڕموولە .

سەرنج : دەبێ بزانین ، کە ئەم باسە لە باسی جیناسی تەواو ئەدەبی جوێیە . چون لە جیناسی تەواو دا ، نووسین و دەربڕینی وشەکە هەر یەکن ، وەک وشەی { بەیان}کە بە مانای سبەینێ زوە لەگەڵ وشەی { بەیان } ، کە بە مانای کێوی بەیانە ، بەڵام لێرە دا ، دەربڕینی وشە کان تۆفیری هەیە ،کەچی وەک یەک دەیان نووسن .

مۆرفۆلۆژی { گۆڕانکاری ناسی } :

لە وانەی ئەمجارە دا باسێکی زمان ناسیتان پێشکەش دەکەم بە ناوی مۆرفۆلۆژی . لە زانستی زمان ناسی دا ، مۆرفۆلۆژی بە زانستی گۆڕانی وشە دەڵێن . مۆرفۆلۆژی وشەیەکی فەرەنگیە، کە عەرەبیەکەی دەبێتە {تەتەوور} .

هەروەک دەزانین ، وشەی زمانگەلی جۆربەجۆر دەچنە نێو یەکەوە و لە ڕێبازی ئەم هاتوچۆیە دا ، هێندێک لەو وشانە دەگۆڕرێن و دەتوانین بە هۆی کەرەسەی زانستی مۆرفولۆژی ، ئەم گۆڕانکاریە ڕاڤە بکەین .

هەر لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست دا ، دەبینین زۆر وشەی کوردی چوەتە نێو زمانی فارسی ، یا زۆر وشەی عەرەبی ، تورکی یا فەڕەنگی هاتوەتە نێو زمانی کوردی . هۆی ئەوەی کە وشە کوردیەکان لە نێو زمانی فارسی دان ئەمەیە، کە ئەم دو زمانە بەیەکەوە زۆر نزیکن ، یا بە واتایەکی دیکە زمانی تازەی فارسی ، لە بنەڕەت دا ، لە زمانی کۆنی کوردی جوێ بوەتەوە و بەم چەشنە هەر لە زوەوە ، زۆر وشەی کوردی لە نێو زمانی فارسی دا هەیە، بەڵام زمانی عەرەبی ، تورکی وفەڕەنگی ،بە هۆی ئەوەوە کە زمانی {زاڵ} بوون ، هاتونەتە نێو زمانی کوردی . دیارە زمانی فارسیش ، لە ناوچەگەلێکی کوردستان زمانی زاڵە ، بەڵام زوربەی وشە هاوبەشە کانی زمانی کوردی و فارسی ، بەر لە زاڵ بوونی رامیاری یا فەرهەنگی زمانی فارسی لە کوردستان ، لە نێو فارسی دا بوون . ئەو وشانەی کە بە هۆی زاڵ بوونی گەلی فارس لە ناوچەی کوردە واری هاتوونەتە نێو زمانی کوردی ، زۆریان وشەی بووڕۆکڕاتیک ، رامیاری و شتی وان ، کە ئەوانیش زۆرتریان فارسە کان لە عەرەبیان وەرگرتوون ، زۆر لەم وشانە ، لە بەشەکانی دیکەی کوردستان کە لە ژێر دەستەڵاتی عەرە بدا بۆە ، ڕاستەو خۆ ، هەر لەعەرەبیەوە { بە چەشنی رەسەن تر } هاتوونەتە نێو زمانی کوردی ، وەک :
جەریمە ، ماڵیات ، دوخانیات و هەزاران وشەی دیکە .

هەر وەک وتم ، لە زمانی تورکی و فەڕەنگی و زمانە کانی دیکەشەوە ، وشە هاتوەتە نێو زمانی کوردی، بۆ وێنە :

- تورکی : یاسا ، قۆرغ ، قەبرغە و سەدان وشەی دیکە .
- فەڕەنگی : عەلی گوپتێڕ { هێلی کۆپتێڕ } ، تڕاکتور ،رادیۆ و سەدان وشەی دیکە ،
- رووسی : لۆتکە ، ڤۆدکە ، ئەسکیناس و بە دەیان وشەی دیکە .

بەڵام هەروەک وتم ، ئەو وشانەی کە لە زمانی کوردیەوە چونەتە نێو زمانی فارسی، یەکجار زۆرن و زوربەشیان لە چوارچێوە یاسایەکی تایبەت دا ، گۆڕانکاریان بە سەردا هاتوە ، بۆ وێنە :

- پیتی { و } ی وشەی کوردی ، لە فارسی دا بوەتە { ب } ، وەک :

شەو { شەب } ، لێو { لەب } ، تەو { تەب } و زۆر وشەی دیکە .

- پیتی { و} ی وشەی کوردی ، لە فارسی دا بوەتە { م } ، وەک :

داو { دام } ، ناو { نام} ، تەواو { تەمام } و زۆر وشەی دیکە .

دیارە نەک هەر لە روانگەی وشەوە ، بەڵکە لە باری چوارچێوەی گڕاامێریشەوە ، ئەم شتانە هەیە و جێی سەرنجن . زۆر مەبەستی دیکەش لە بواری مۆڕفۆلۆژی دا هەیە ، کە لە ناو چوارچێوەی ئەم نووسراوە کورتەدا ، جێگەی نابێتەوە و دەتوانین چەندین کتێب لەم بەستێنەدا بنووسین .

کوردی کرمانجی یا کوردی شکاکی :

لە جیهانی ئەمڕو دا ، هێندێک شت هەن کە بەهەڵە کەوتونەتە سەر زاران . بۆ وێنە وشەی { بەڕوار }، کە زۆر کەس لە زمانی کوردی دا ، بۆ { تاریخ } بەکاری دەبەن ، بۆ وێنە دەڵێن { بەڕواری دوی ڕێبەندانی 1946 } . کەچی ئێستا دەزانین ریشەی ئەم وشەیە لەوەوە هاتوە ، کە کەسێک بەهەڵکەوت ، لە ناوچەی { بەڕواری } ەوە نامەیەکی نووسیوە بۆ کەسێکی دی و لەهەوەڵی

نامەکەوە، بۆ ئەوەی کە وەرگری نامەکە بزانێ ئەم نامەیە لە چ شوێنێک نووسراوە ، نووسیویەتی { بەڕواری ... } . ئێدی لەو کاتەوە ، ئەم وشەیە بە هەڵە لە جێگەی وشەی { تاریخ } بەکاربراوە . لە پاشان بۆ ئەوەی ئەم هەڵەیە راست بکەنەوە و لە جێگەی وشەی بیانی عەرەبی { تاریخ }، وشەیەکی رەسەنی کوردی بەکاربەرن، وشەی {تاریخ } یان کردوەتە { رێکەوت } و ئێستا زوربەی خەڵک بەکاری دەهێنن .

لە بەستێنی ناوی زاراوە کوردیەکانیش دا ، ئەم هەڵەیە روی داوە . بۆ وێنە لە رۆژهەڵاتی کوردستان ، بە هەڵە بە زار اوەی {کرمانجی} دەڵێن زاراوەی شکاکی . ئەم هەڵەیە زورتر لەمەوە هاتوە ، کە چون هۆزی {شکاک} ی ناوچەی ورمێ بە زاراوەی { کرمانجی } قسە دەکەن و سەرۆکی نەتەویی کورد ،نەمر سمکۆ لەم هۆزە بوە و لە لایەکی دیکەوە هۆزێکی زۆر پڕ حەشیمەت و بەدەستەڵاتن ، خەڵکە کە بەهەڵە پێیان وابوە ، کە ئەم زاراوەیە ، زاراوەی شکاکیە . کەچی ئەمە هەڵەیە .

بن زاراوەی شکاکی ، بۆ خۆی یەکێک لە بن زاراوەکانی { کرمانجی } زمانی کوردیە ، کە رەنگە نیوەی گەلی کورد ، بە زاراوەی {کرمانجی } و بە بن زاراوە جۆربەجۆرەکانی قسە دەکەن . جا کەوایە نابێ بە زاراوەی { کرمانجی } زمانی کوردی بڵێین زاراوەی { شکاکی } . بۆ وێنە کوا زاراوەی خەڵکی ئامێد ، قووچان یا قامیشلی شکاکیە ؟ .

دروشمی حەوت {7} لە رێنووسی زمانی کوردی دا .

دانانی دروشمی حەوت {7} لەسەر هێندێک لە پیتگەلی کوردی ، مێژوولکەیەکی سەرنجڕاکێشی هەیە ، کە ئێستا کە لێرەدا بۆتاتی دەگێڕمەوە :

ساڵی 1978 ، مامۆستای مەزن تەوفیق وەهبی ، لە شاری لەندەن بۆی گێڕامەوە :
" لە کاتی پادشایەتی مەلیک مەحموود بەرزنجی دا ، لە شاری سلێمانی ، دادگەی کوردستان پێک هاتبو . رۆژێک کابرایەک لە دادگە ، سکاڵای لە کابرایەکی دیکە کردبو ، کە {{ سی }} دیناری پێ قەرزادرە و نایداتەوە . لە دادگەوە دەنێرن ، کابرای قەرزدار دەهێنن و پێی دەڵێن ئەو { 30} دینارەی فلانە کەس بۆ نادەیتەوە ؟ کابراش وەڵام دەداتەوە و دەڵێ ، من { 3} دینار بەو کابرایە قەرزدارم و ئامادەم بیدەمەوە . دادگە کە دەڕوانێتە قەبز{ رەسید} ی لای کابرای خاوەن قەرز ، دەبینێ نووسراوە { سی } دینار قەرزدارە ، کە بەم چەشنە هەم { 3 } دینار دەخوێندرێتەوە و هەم { 30 } دینار و دادگە لە روی ئەم قەبزەوە ، ناتوانێ بزانێ کە لەراستی دا ، قەرزەکە {3} دینارە یا { 30 } دینار . جا مەلیک مەحموود بە رووناکبیرەکانی ئەو کاتە دەفەرموێ ، فکرێ بۆ ئەم شتە بکەن " . بەم چەشنە رووناکبیرانی ئەو دەمە { کە یەکێکیان هەر خودی مامۆستا تەوفیق وەهبی بوە} ، لە پێش دا دروشمی {8 } ، کە وەک { ئاکسان سورکۆنفلێکس } ی فەڕانسەوەیە، پێشنیار دەکەن ، بەڵام لە پاشان بە چەند هۆ ، ئاوەژوی دەکەنەوە و دەبێ بەم دروشمە حەوت { 7 } ی ئێستا و بەم چەشنە زمانی کوردی تەیارتر دەبێ .

منیش لەو ساڵانە دا ، کە کامپیوتێر نەبو ، دروشمی حەوت {7} مان بە پێنووس دادەناو زۆر کارێکی پڕ دەردی سەر بو ، ئەم هۆنراوەیە خوارەوەم وەک سکاڵا و تێبینی لەسەر دروشمی {7} نووسی ، کە بە خۆشیەوە ، ئێستا تێکنیکی کامپیوتێر زوربەی ئەم کێشەیەی داکوژاندوە :

<u>حەوت (7) :</u>

تاوێ تەسکە ، تاوێ پانە ، تا بڵێی جۆرجۆرە حەوت
تاوێ تاڵە ، تاوێ کاڵە ، گا رەش وگا بۆرە حەوت

تاوێ لارە ، تاوێ رێکە ، تاوێ لەڕ ، تاوێ قەڵەو
تاوێ نوقمە، تاوێ دیارە،کەشکەش و نۆرنۆرە حەوت

گەر بە پیتی (رێ)گەیشت و دەرفەت و جێگەی نەبو
دەیکوتێتە ژێر تەنیشتیی و لێ دەبێ بە هۆرە حەوت

وەک کڵاوی مامە هەمزە ، دیکەنە سەر پیتی (لام)
دەنگی نەرمی پێ دەگۆڕێ و دەیمژێ وەک خۆرە حەوت

شین و واوەیلا بە حاڵی پیتی (واو) ی حەوت لەسەر
قوڕبەسەر، قرخەی دەنووسێ و دەنگەکەی وەک(بۆرە) حەوت

چەشنی چێرگ ،کاتێ نیشتە سەر هێلانەی پیتی (ی)
دەنگی خاو و خێچ دەکا،چون کاروپیشەی زۆرە حەوت

تا بە کەی هەر(حەوت) بنووسم،ئەوی خودای حەوت ئاسمان ؟
دەنگم گەییە حەوتەوانان ، هێندە کاری زۆرە حەوت

مەڵهەمی ئەم دەردە وایە ، خزمەتی کیبۆڕد بکەین
کوشتنی کات و تەوژمە،وەک چرای بەر خۆرە حەوت

ئەی ئەدیبان ! بێنە مەیدان ، بۆ عیلاجی دەری حەوت
زامی حەوتە دستی سۆران ، نووسەری ناسۆرە حەوت

خاڵبەندی { Punctuation } :

خاڵبەندی تەنیا تایبەت بە زمانی کوردی نیە و تەواوی زمانگەلی دنیا دەکەونە بە رئەم یاسایە . خاڵبەندی بەمە دەڵێن ، کە بە پێی یاسایەکی تایبەت ، لە نێو هەر چەشنە نووسراوە یا هۆنراوەیەک دا خاڵ دابنێین و بەم چەشنە ماناکەی روونتر و رازاوەتر بکەین .

ئەمانەی خوارەوە ، ئەو خاڵە گرنگانەن ، کە لە خاڵبەندی دا کەڵکیان لێ وەردەگیررێ :

– نوختە { . } – لە ئاخری رستە دا دادەنرێ ، وەک :
شەرەف خانی بتلیسی ، مێژوونووسی مەزنی کوردە .

– چوکڵە { ، } – لە نێوان لەتە رستە نیزکەکان دا دێ و دروشمی ئەوەیە، کە وێستانێکی کورت لەو جێگەیەدا پێویستە ، وەک :
ئەزمەر ، ئاگری ، شاهۆ و کۆساڵان ، لە کێوە بەرزە کانی کوردستانی گەورەن .

– دو نوختەی سەرەوە خوار و سەرەو ژوور { : } – لە ئاخری رستەدا ، ئاماژە بە نووسراوەی خوارەوە دەکا ، وەک :

برێک لە چۆمە زلەکانی کوردستانی گەورە ، ئەمانەن :
سیروان ، ئاراز ، دەربەندی خان و جەغەتو .

– چوکڵە و نوختە { ؛ } – لە نێوان لەتە رستە دوورەکان دا دێ و دروشمی ئەوەیە کە وێسنانێکی درێژتر لە { چوکڵە } لەو جڵگەیە دا پێویستە،وەک :
رۆژی دوی رێبەندان ، جەژنی مەزنی نەتەوەیی کوردە ؛ هەمو گەلانی جیهان ، رێز بۆ ئەم چەشنە جەژنانەی خۆیان دادەنێن .

– تیرە { – } – :
1– دروشمی ئەوەیە ، کە هەوەڵی بابەتێک لە بابەتەکانە ، وەک :
بۆهەر کوردێک ، سێ شت زۆر پێویستە :
– فێربوونی سەنعەتێک ، یا 1– فێربوونی سەنعەتێک .
– فێربوونی زمانی کوردی ، یا 2– فێربوونی زمانی کوردی .
– خوێندنی گشتی ، یا 3– خوێندنی گشتی .
2– دروشمی ئەوەیە ، کە بابەتەکە درێژەی هەیە ، وەک :
مەلیک مەحموودی بەرزنجی لە بەردە قارەمان ، کاتی شەڕ لەگەڵ ئینگلیسیە کان دا ، بریندار بو – بەردە قارەمان لە دەربەندی بازیانە – و لە کوردستان مێژو دوپاتە بوەوە .

– پارانتێز { ( ) } – کە لە نێوی دا ، سەبارەت بە رستە یا وشەی پێش خۆی روونکردنەوە هەیە ، بە چەشنێک ئەگەر ئەو روونکردنەوەیە لابەری ، مانای رستەکە تێک ناچێ بەڵام رەنگە لێڵ بێ ، وەک :
تەتەهو (چۆمە زێوینە) ، یەکێک لە دو چۆمی مێزۆپۆتامیای رۆژاواییە .

چوارچێوە { { } } – شتە دیاری کراوەکان ، بو وەرگرتنی سەرنجی خوێنەر ، دەخاتە نێو چوارچێوەیەکەوە ، وەک :
بەیتی { مەموزین } ، بە چەندین زمانی بیانی وەرگێڕراوە .

– دروشمی پرسیار { ؟ } – بو نیشاندانی ئەوەی کە پرسیارێک لە بەین دایە ، وەک :
مەگەر کورد هاوولاتی دەرەجە یەک نیە ؟

– دروشمی هاورا و سەرسووڕ مان { ! } – بۆ نیشاندانی هاورا و سەرسووڕمان ، وەک :
1. خۆ شەنە لە مەنە کەمتر نیە !
2. های خەڵکە وریا بن ! کرماشانیش لەوانەیە وەک کەرکووکی لێ بەسەر بێ .

وردە سەرنجی دیکەش هەیە ، کە لە کتێبی { باڵە کۆلارە } دا ئاماژەم پێ کردوە ، بەڵام لە قاڵبی دیاری کراوی ئەم نووسراوەیەدا ، جێیان نابێتەوە .

{ناو} یا { نێو } ؟

وشەی وا لە زمانی کوردی دا هەیە ، کە هێشتا بە چەشنی دروست کەڵکی لێ وەرناگیررێ ، کە یەکێک لەوانە وشەگەلی { ناو } و {نێو}ە .

زۆر کەسی وا هەیە ، کە وشەی { ناو } لە جێی وشەی { نام } ی فارسی یا { اسم } ی عەرەبی بە کار دەبەن ، هی واش هەیە ، کە لە بەکاربردنی وشەی {ناو } و وشەی { نێو } دا ، شتەکەیان لێ دەشێوێ و ئاڵوگۆڕی دەکەن . هەر لەبەر ئەمە ، بە پێویستم زانی کە ئەم باسەی خوارەوەتان ، بۆ روون بوونەوەی مەبەستەکە ، پێشکەش بکەم :

لە روانگەی زمان ناسیەوە ، وشەی { ناو} هەر هەمان وشەی { نام }ی فارسیە ، کە وەک وشەگەلی { داو = دام } و { خاو = خام } ، لە زمانی فارسی دا، پیتە { و } ەکە گۆڕاراوە و بوە بە پیتی { م } . کە وابێ ، وشەی { ناو } هەر وشەی { نام }ی فارسی و { اسم } ی عەرەبیە . وەک : کەسایەتی {ناو} دروست دەکا ، نەک { ناو } کەسایەتی .

وشەی { نێو } هەر هەمان وشەی { میان } ی فارسیە . وەک لە وشە گەلی { نێو نەتەوەیی } ، { نێوان } و { نێوبژیکار } دا هاتوە . کەوابێ ، وشەی { نێو } هەر وشەی {میان} ی فارسیە ، وەک : ناوی ماموەستا قانع ، لە {نێو } هۆنەرانی کورد دا ، وەک رۆژ دەدرەوشێتەوە . بەم چەشنە ، وشەگەلی {نێوەرۆک } ، {نێواخن } و □ دروستن ، نەک { ناوەرۆک } ، {ناواخن } و ...

–تایبەتمەندی زۆر گرنگی رێنووسی زمانی کوردی :

تا ئێستا باسی رێنووسی زمانی کوردی زۆر کراوە ، بەڵام بۆ ئەوەی کە تایبەتمەندیەکی هەرە گرنگی ئەم زمانە نیشان بدەین و بیسەلمێنین ، کە لە روانگەی رێنووسەوە ، یەکێک لە زمانە هەرە رێکوپێکەکانی جیهانە ، لەم وانەیەدا ، وشەی فارسی (گل) دەکەینە نموونە و وەک بەڵگەیەکی زانستی نیشانی دەدەین ، کە هەر ئەو وشە فارسیە ی (گل) – ئەگەر کوردی ئەم رێنووسە تایبەتیەی خۆی نەبوایە – لە زمانی کوردیدا، دەبو بۆ تەواوی ئەم وشانەی خوارەوە بەکارببرایە و بنووسرایە ، جا ئیدی خۆت هەر جۆرێکت دەخوێندەوە ، بە دەستی خۆت بو و دەیان هەڵە روی دەدا ؛

رێنووسی کوردی	مانای وشەکە لە رستەدا
1–گوڵ	بە تاقە یەک گوڵ بەهار نایە .
2 –گول	ئەو کەسەی کە نەخۆشی گولی هەیە ، پێی دەڵێن گول.
3–گولە	گولەی مێردی ، پیاوێکی زۆر جەبوون و ناشیرینە .
4–گولێ	گولێ(گولێی) ژنی، ئافرەتێکی زۆر جەبوون و ناشیرینە .
5–گوڵە	گوڵە بۆ کچان ناوێکی زۆر خۆشی کوردیە .
6–گوڵێ	گوڵێ " " " " " .
7–گوڵۆ	گوڵۆ !(ئەی گوڵ) ، تۆ بۆنت زۆر خۆشە .
8 –گڵ	ماموەستا هێمن خۆی چوەتە ژێرگڵ،نەبیر و باوەڕی پیرۆزی .
9–گڵە	گڵەرەنگە ، گڵێکە بۆ رەنگکردنی دیزەو گۆزە .
10–گەل	بە گەل خۆشەویستی دەلێن پاتریۆتیزم .
11–گەلێ	گەلێ بەختیارم ، کە دیسان دەتانبینمەوە .

12-گەلۆ گەلۆ !(ئەی گەل) یەکیەتی وشەیەکی پیرۆزە .

13-گەلە گەلە، گەلە ، گەلە ، هەی هەی لەو گەلاوێژە .

14-گەڵ گەڵ ی(گەڵی) عەلی بەگ ، شیوێکی زۆر جوانە .

15-گۆڵ گۆڵ ، بە سەگی نێر دەڵێن .

16-گۆڵە وەک مجێورەکەی گوندی گۆڵە وایە .

17-گۆڵێ برۆ گۆڵێ دەتناسم ، سەگێکی زۆر ترسەنۆکی.

18-گل ددانی گل بکا ، چارەی کێشانە .

19-گێل چۆچەپیاوێکی گێل و کاس بو، هەر نەشیدەزانی مافی کورد چیە .

20-گێلە بە پیاوی کاس دەڵین گێلە.

21- گێلێ بە ئافرەتی کاس دەڵین گێلێ.

22-گێلۆ گێلۆ! (ئەیمرۆضی گێل) تۆ کاس و گێلی .

23- گێڵ گێڵ وشەی لفەو دوانەی گەشتە، وەک گەشت و گێڵ .

24-گۆل گۆل بە ئەستێر دەڵێن .

25-گۆلێ گۆلێ گوندێکە لە نێوان بۆکان و میاندواو.

تێبینی : ئەگەر بە رێنووسی فارسی ئەو وشانەی سەرەوە بنووسین ، دەبێ بۆ هەمویان بنووسین(گل).

زمانی سۆرمانجی (سۆرانی + کرمانجی) :

زمانی یەک گرتو ، بۆ گشت نەتەوەیەک شتێکی هێندە پێویستە ، کە هەر نەتەوەیەک زمانێکی یەک گرتوی نەبێ، بەدەگمەن دەبێتە دولەتێکی سەربەخۆ و هەر زمانێک دەوڵەتێکی سەربەخۆی لە پشت نەبێ ،بەدەگمەن دەبێتە زمانێکی یەک گرتو(دیارە هەمیشەش کم شت موتڵەقن) . واتە : وشەگەلی یەک گرتویی زمان و سەر بەخۆیی وڵاتێک ، پێویستیان بەیەک هەیە . جا ، کەوایە بۆ ئەوەی کە گەلی کورد بە ئاواتی لە مێژینەی خۆی ، واتە سەربەخۆیی بگا ، پێویستە زمانێکی یەک گرتوی ببێ . بۆیەکیش تا ئێستا بە چەشنی پێویست زمانی کوردی یەک گرتو پێک نەهاتوە ، چون دەوڵەتێکی سەربەخۆی لە پشت نەبوە . بۆ وێنە ، ئەگەر دەوڵەتێکی سەربەخۆ ،بەناوی ئەلمان ، فەڕانسە و ئیتالیا نەبوایە ، قەت ئێستا زمانگەلی یەک گرتوی ئەلمانی ، فەڕانسەیی و ئیتالیایی نەبو .بەو باری دیکەشدا ، وێنەی بەرچاوی ئەم بۆچوونە ، زمانی لاتینە ، کە بەو گشتە گرنگیە بویەتی ، کاتێک دەوڵەتی لاتێن فەوتاوە ، زمانەکەش بوەتە زمانێکی مووزەیی و کتێبخانەیی . بە واتەیەکی دیکە ، یەکێک لە ناسنامە هەرە گرنکەکانی هەر گەلێک، زمانە (یەک گرتوە) کەیەتی .

جا بەو بۆچوونەی سەرەوە ، زمانی یەک گرتوی کوردی ، بۆ پێ کهاتنی سەربەخۆیی کوردستان وەک ئۆکسیژێن وایە بۆ گیانلەبەران و بە پێچەوانەش ، دەوڵەتێکی سەر بەخۆی کوردیش ، بۆ پێکهاتن و پاراستنی زمانی یەک گرتوی کوردی ، هەر وا پێویست و گرنگە .

بەشی هەوەڵی ئەو پێویستیانەی سەرەوە ، کە پێک هاتنی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستانە ، کارێکی هەرە رامیاریە وبە قەولی مامۆستا ئەحمەدی خانی ، سەنگی هەرە قورسی ئەرکەکەی دەکەوێتە سەر شانی رامیاران و میر وەزیران(نەک شاعیر و فەقیران) و چاوەڕوانیی وەشاندنی چەکوشی وەک ئینجیرلیک، بە هۆی ئاش وەستای ئاشی جیهانی و ئەم چەشنە شتانەیە ، کە بەداخەوە پێویستی

هەل و مەرجی ئەمڕۆکەن . بەڵام ، سەبارەت یە پێکهاتنی زمانی یەک گرتوی کوردی ، دەبێ ئەم کارە دەست پێکراوە ،بە هۆی زمان ناسان و پسپۆڕان درێژە بدرێ :
گشتمان دەزانین ، کە لە زمانی کوردیدا ، زاراوەگەل ، بن زاراوەگە و تەنانەت بنی بن زاراوەگی زورمان هەیە ، کە ئەمە بۆ گەلێکی بێ حکوومەت شتێکی سروشتیە . تەواوی ئەم زاراوە ، بن زاراوە و بنی بن زاراوانە ، لە دو دانە تەوەرەی سەرەکی دا کۆدەبنەوە ، کە یەکێکیان زاراوەی سۆرانی و ئەوی دیکە ، زاراوەی کرمانجیە . یانی ، دەتوانین بڵێین ، هەر کەسێک ، ئەم دو زاراوەیە بە تەواوی بزانێ ،بۆ لەباوەش گرتنی باقی زاراوە، بن زاراوە و بنی بن زاراوەکانی خەڵکی کوردستانی گەورە،گرفتوگیریەکی ئەوتۆی نابێ .

بۆ ئەوەی کە دو زاراوەی سەرەکی سۆرانی و کرمانجی ، بخرێنە نێو چوارچێوەی زمانێکی یەک گرتوی کوردی ، یەکێک لە رێگەگەل ئەمەیە ، کە بەرەو پێک هێنانی چەشنە زمانێکی یەک گرتوی کوردی بڕۆین ، کە من لێرەدا پێی دە ڵێم زمانی سۆمانجی ، کە پێ کهاتو لە بەشی هەوەڵی وشەی سۆرانی (سۆر) و بەشی ئاخری وشەی کرمانی (مانجی) یە ، کە بەسەر یەکەوە دەبێتە زمانی (سۆرمانجی) .
تێبینی : ئەم بۆچوونەم لە چەند کسی دیکەش بیستوە .

زۆر بە کورتی نێوەرۆکی ئەم گەلاڵەیە ، دەبێ لەسەر ئەم بنەڕەتە بێ ، کە چ بۆ نووسین و چ بۆ ئاخفتن ، پردێک لێدەین لە نێوانی هەر دو زاراوەکە دا . بە بیر وڕای من ، ئەم کارە هەم دەبێتە هۆی دەوڵەمەندتر بوونی زمانەکە و هەم پێکهاتنی وردە وردەی زمانێکی یەک گرتوی کورد ، بە ناوی زمانی سۆمانجی . بەڵام ،پێویستە گشتمان ، ئەم کارە پاڕالێل (موازی) ە ، هەر لە بەیانیەوە دەست پێ بکەین .

بە بیروڕای ئەز ، دەتوانێ چوارچێوەی ئەم گەلاڵەیە بەم چەشنە بێ :
1- لە وشەگەلی هەر دو زاراوەکە ، کەڵک وەربگیررێ .
2- لە رێنووسی هەر دو زاراوەکە ، هەڵبژێررێ .
3- لە سینتاکس(نەحو) ی هەر دو زاراوەکە ، هەڵبژێررێ .
4- باقی زاراوە ، بن زاراوە و بنی بن زاراوەکانیش ، لەبەرچاو بگیررێ .

<u>قسە هەزارە و یەکێکی بەکاریە :</u>
زەرەر لە هەر کوێیەک دا بەری بگری قازانجە . بە بۆچوونی من ، ئەمە تاقە رێگەیەکە ، کە دەبێ زو یا درەنگ بیبڕین . من رێگەیەکی باشترم پێ شک نایە ؟

وشەی {گۆران} لە تەرازوی زماننناسی دا :
(کورتە لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی)

بوون و مانی تەواوی گەلانی جیهان ، لە سەر چەند کۆڵەکەی پتەو بەندە ، کە دەتوانم بڵێم گرنگترینی ئەو کۆڵەکانە ، کۆڵەکەی زمانە . هەر بەم پێوانە راستەقینەیە ، پێویستە گرنگی هەرە زۆر بە زمانی کوری بدەین و بۆ راڤە کردن و پەرەپێدانی ، بە بنەوەشتی تێ بکۆشین .

ئەگەر زمان بە دیوارێک دابنێین ، خشتی ئەو دیوارە، وشەگەلی ئەو زمانەیە . جا ، بۆ پەرەپێدانی زمان ،دەبێ لە ناسین و راڤەی وشەوە دەستی پێ بکەین . کە من وەک بەرکوڵێکی زمانناسی ،لێرە دا راڤەی وشەی {گۆران} تان پێشکەش دەکەم ، دەشزانم کە لە خزمەت بیرمەندان و زمانناسان دا ، ئەم کارەی من وەک ئەوەوە وایە ، کە "مازو" بە دیاری بەرم بۆ چیای زاگرۆس (یا زیرە بۆ کرمان):

راڤەی وشەی {گۆران} :

ریشەی وشەی { گۆران }، لە وشەی {گەور}ەوە دێ و یانی { گەورەکان)،کە وشەیەکی کۆ{جەمع} ە و بە مانای زەردەشتیە کان و مەزنە کانە . ئەم وشەیە جارجار ، بووشەتە { گاور} .

وشەی { گەور} ، لە زمانی کوردیەوە چوەتە نێو زمانی فارسیش و لە پاش کەوتنە بەر چەرخی ئاڵوگۆڕ (Morphology) ؛ بوەتە { گەبر } ، چون بە پێی یاسایەکی زمانناسی ،ز وربەی ئەو وشانەی کە لە زمانی کوردیەوە چوونەتە نێو زمانی فارسی ، ئەگەر پیتی { و} یان تێدا بووبێ ، ئەم پیتە { و} وە لە زمانی فارسی دا ، بوەتە پیتی { ب } ، بۆ وێنە وشەی { سێو} ، بوە تە { سیب} ، وشەی { شەو} بوە تە { شەب } و وشەی {لێو }، بوەتە {لەب } .

وشەی {گۆران }کە کۆی وشەی { گەورە } ،چووشەتە نێو زمانی ترکی و لە زمانی ترکی دا بەو ترکانەی کە ئایینی پیرۆزی کوردی ئەهلی حەق چوەتە نێویان و وەریان گرتوە ، دەڵێن { گۆران } ، یانی {گەورەکان} ، چون ئەو کاتە ، ئەوان ئەم ئایینەیان بە ئایینی زەردەشتی یا شتێکی وا زانیوە و کتێبە ئایینیەکانیشیان ، بە زاراوەی { گۆرانی} زمانی کوردیە . ئەم ترکە گۆرانانە ، زۆر تر لە مەبەندی تەورێز ، ئوسکو ، بناو ، میاندواو ، روودهێن ، بوومهێن و ...، لە ئێران دەژین .

وشەی { گەورک} یش ، کە ناوی هۆزێکی مەزنی کوردە ، بە مانای { زەردەشتیە چکۆلەیە} و ئەم هۆزە لە ناوچەی مەهاباد،سەقز و ... دەژین و لە کۆنفرانسی پێنجەمی نێو نەتەویی زەردەشیتان لە تاران ، لەسەر ئەم مەبەستە، زۆر باس کرا .

بە خەڵکی ناوچەی قۆزلوی هەوشاریش ، لە رۆژهەڵاتی کوردستان ، دەڵێن کوردی { گۆران } .

وشەی { گۆران } بە پێی بارودۆخی کات و جێگە ، لە ناوچەگەلی کوردەواری بە چەند چەشن ، کەڵکی لێ وەرگیراوە ، کە ئەمە برێک لە نموونەکانیەتی :

{گۆران } بە مانای یەکێک لە زاراوەکانی زمانی کوردیە . ئەو کوردانەی کە بەم زاروەیە قسە دەکەن ، زۆرتر لە ناوچەگەلی پاریزگەی کرماشان و ئیلام دەژین . برێکی زۆر کەمیشیان پەڕەوازەی ناوچەی هەوشار، لە مەڵبەی سایبنقەڵای رۆژهەڵاتی کوردستان بوون ، کە پێییان دەڵێن{ کەڵوڕی دێرامەدی} . زوربەی کتێبە کانی ئایینی پیرۆزی ئەهلی حەقیش ، بەم زاراوەیە نووسراون . زۆر لە هۆنەرانی کوردیش بەم زاراوەیە ، هۆنراوەیان نووسیوە ، کە مامۆستا خانای قوبادی یەکێک لەوانەیە .

لە چەند ناوچەی کوردستان ، وشەی { گۆران } وەک وشەی { مسکێن} بۆ ئەو کوردانە بەکاردەبرێ ، وا لە چینی خوارەوەی کۆمەڵن ، کە رێزدار س. جی. ئێدمۆندس ، لە کتێبی کورد و ترک و عەرەب دا (کە من پێی دەڵێم کتێبی کورد و کورد و کورد) ئاماژەی پێ کردوە . بۆ وێنە دەڵێن {گول و گۆرانی قوڕەبەراز) .

وشەی { گۆرانی } کە بە مانای بەستە و گۆرانیە ، لە وشەی { گۆران } ەوە هاتوە و بە مانای { وەک گۆرانە } ، یانی وەکو سرووودی گۆرانەکان یا زەردەشتیەکان وایە .

وشەی { گۆران } نازناوی هۆنەری تازە ویژ و داب پاریزی مەزنی کورد ، ماموەستا عەبدوڵڵا بەگی گۆرانیشە ، کە ئەو نازناوەی لە وشەی پیرۆزی { گەورگەل } یا { گۆران } وەرگرتوە و یەکێک لە شازترین هۆنراوەکانی خۆی بە ناوی گەشتی هەورامان نووسیوە ، کە بە یەکێک لە ناوچە گرنگەکانی ژیانی { گەورەکان } یا زەردەشتیەکانی زو دەناسرێ .

ئه م وانه یه م له زانستگه ی به هه شتی تاران و له زانستگه ی ئیسفه هان به زمانی فارسی به خوینه کاره فارسه کان وت ، که وا ئه لعان ، هه ر به زمانی فارسی ده ینووسمه وه :

لهجه شناسی زبان کردی :

زبان کردی ، که یکی از زبانهای اصیل ومتعدد آریایی است ، دارای لهجه ها و ته لهجه های مختلفی است ، که ذیلا" به صورت اختصار به بررسی آنها می پردازیم :

1- لهجه سورانی :

لهجه(سورانی) ، به نحوی ، به صورت زبان استاندارد کردی در آمده است . در اکثر دانشگاههایی که

درآن ها زبان کردی را تدریس می نمایند ، به عنوان زبان استاندارد از این لهجه استفاده می کنند ،

مانند دانشگاه پاریس ، صلاح الدین ، دهوک و سلیمانیه . اکثرا" هم در مکاتبات اداری دولت های محلی

کردستان ، از این لهجه استاده می شود .

کلمه (سورانی) از کلمه (سوران) مشتق شده است . (سوران) نام منطقه ای از مناطق کردنشین و اسم گروهی از کردها می باشد . مرکزاین منطقه دراطراف شهر (سوران) قراردارد .

به طور کلی ، لهجه(سورانی) زبان کردی ، در این شهرها و مناطق اطراف آن ها تکلم می شود : سنندج ، مهاباد ، سقز ، بوکان ، اشنویه ، بانه ، مریوان ، دیواندره ، کامیاران ، نقده ، پیرانشهر ، سردشت ، سلیمانیه ، اربیل ، کویه ، دربندی خان ، رانیه ، قلعه دیزه ، رواندوز ، حریر و چندین شهر، قصبه و روستای دیگر . این مناطق عمدتا" در قسمتهای مرکزی و شرقی حوزه زندگی کردها قرار دارند .

در لهجه (سورانی) ، حروف عربی " ح " و " ع" ، حالت فونتیکی خود را حفظ کرده و به همان آوای عربی دقیق تلفظ می شوند .

در الفبای این لهجه ، حروف عربی ث ، ذ ، ص ، ث ، ط و ظ حذف شده است . یعنی به جای حروف (ث) و(ص) از حرف (س) ، به جای حروف (ذ) ، (ث) و (ظ)، از حرف (ز) و به

جای حرف (ط) ، از حرف (ت) استفاده می شود. در این لهجه ، حرفی وجود دارد به شکل (ڤ) ، که تلفظش درست مانند تلفظ حرف (V) لاتین است .

در لهجه (سورانی) زبان کردی ، حرکات با حروف است ، یعنی هر کلمه ای همانطور که نوشته می شود ، تلفظ می گردد .

این لهجه بطور معمول با الفبای شکل عربی (همان فارسی) نوشته می شود ، مگر در موارد استثنایی . ولی در حروف (ر) ، (ل) ، (و) و (ی) بر حسب مورد ، برای نشان دادن تمایز حالت تلفظ ، از علامتی به شکل (7) استفاده می کنند .

شاعران مشهور کلاسیک سرای کرد ، اکثرا" به این لهجه شعر سروده اند ، مانند :
نالی، محوی ، حاجی قادر کویی ، قانع ، هژار ، هیمن و امثال آنها .

خیلی از روزنامه ها ، مجلات ، رادیو ها ،ماهواره ها ، تلویزیونها ، پایگاههای انترنتی و سایر رسانه ها از این لهجه استفاده می کنند .

بخشی از ته لهجه های (سورانی) عبارتند از : ته لهجه اربیلی ، اردلانی ، مکری ، بابانی ، بان ایلاخی و غیره . روی هم رفته بطور بسیار تخمینی می شود گفت ، که گذشته از اینکه این لهجه به صورت زبان استاندارد کردی در آمده است ، حدود 30 در صد از کردها ، در زندگی روز مره خود ، از این زبان استفاده می کنند .

2- لهجه کرمانجی :
لهجه (کرمانجی) با الفبای لاتین نوشته می شود . برای نشان دادن تمایز تلفظ ، علایم خاصی را برای پاره ای از حروف لاتین در نظر گرفته اند ، مانند حرف (Ç) و حرف (Ģ) . در لهجه (کرمانجی) حرف (ک) و (گ) دو نوع تلفظ دارند .

کلمه (کرمانجی) از کلمه (کرمانج) مشتق شده است ، که نام بخش وسیعی از کردهای شمالی و غربی مناطق کردنشین جهان است . در پاره ای از مناطق ایران ، برای نمونه در شمال خراسان نیز کردها به این لهجه صحبت می کنند .

خیلی از رسانه های کردی ، موازی با لهجه (سورانی) " زبان استاندارد " کردی ، به لهجه کرمانجی نیز برنامه دارند .

شهرها و مناطق ذیل ، بخشی از کردهای کرمانجی را تشکیل می دهند : دیاربکر (آمد) ، وان ، دهوک ، قامیشلی ، عفرین ، ارض روم ، درسیم ، سلوپی ، زاخو و خیلی از مناطق دیگر .

خیلی از شاعران مشهور کرد به این لهجه شعر سروده اند، مانند : استاد احمد خانی ، علامه ملای جزیری ، جگر خوین و غیره .

لهجه(کرمانجی) زبان کردی ، دارای ته لهجه های مختلفی است ، مانند : بادینی ، شکاکی ، داسنی (دهوکی) ، وانی ، سرحدی ، بوتانی و غیره .

حدود 30 در صد از کردهای جهان ، در زندگی روزمره خود ، از لهجه(کرمانجی) استفاده می نمایند .

3- لهجه اورامی :

لهجه (اورامی) ، به روایتی نه تنها از قدیمی ترین لهجه های زبان کردی است ، بلکه از اصیل ترین لهجه های آریایی نیز می باشد ، که این موضوع نظریه قدیمی ریشه بودن اورامی را برای زبان فارسی تقویت می کند . این کلمه ،از کلمه (اورامان) مشتق شده است ، که منطقه زندگی کردهای اورامی است .

زبان اوستایی و پهلوی ، که از زبانهای قدیمی آریایی می باشند ، با این زبان قرابت دارند . این قرابت گاهی به حدی است ، که افرادیکه به کردی اورامی مسلط می باشند ، می توانند تا اندازه زیادی از متون سنگ نوشته ها و پوست نوشته های دوران باستان ، که به زبان اوستایی ویا پهلوی نوشته شده اند ، سر درآورند . لذا به نظر زبانشناسان ، فراگیری زبان کردی ، برای فارسی زبانها ، بسیار کار مثبتی است و به منزله یادگیری زبان لاتین ، توسط فرانسوی زبانان می باشد .

لهجه(اورامی) زبان کردی نیز با حروف عربی (فارسی) نوشته می شود . در لهجه اورامی ، حروفی وجود دارد ، که تلفظ آن در سایر لهجه های کردی یا فارسی نیست ، مانند حرف(ذ) که مانند The در انگلیسی تلفظ می شود .

لهجه اورامی دارای چند ته لهجه است ، مانند : ته لهجه اورامان تخت ، پاوه و لهون . روی هم رفته مردم اورامان تخت ، اورامان لهون ، اورامان حلبجه و اورامیهای نزدیک شهر موسل و غیره با این لهجه صحبت می کنند .

خیلی از شاعران کرد به لهجه اورامی زبان کردی شعر سروده اند ، که اکثرا" سبک کلاسیک و بیشتر ده هجایی می باشند ، که یکی از آنها پیر شالیار اورامی است . پیرشالیار کبیر (پیر شالیار دیگر نیز هست)، خود زرتشتی و حالت رهبریت دینی داشته است و هنوز عبادتگاه و آرامگاهش در اورامان تخت، مورد احترام بسیار زیاد است . هر ساله هزاران نفر به زیارتش می روند . از شاعران دیگر اورامی سرا ، صیدی (سیدی) اورامی ، مولوی کرد، میرزا عبدالقادر پاوه ای و دهها شاعر برجسته دیگر می باشند . روی هم رفته،مردم اورامان سمبول مهر ، صداقت ، کرامت ، قناعت ، کوشش و تمام صفات بارز یک انسان می باشند ، به همین دلیل این خطه ، سرزمین شاعر خیزی بوده است و تاریخ ادبیات کرد ، مملو از اسماء شعرای اورامی سرا است . خیلی از دست نوشته های ادبی ، عرفانی و غیره نیز به این لهجه وجود دارد ، که هنوز بخش عظیمی از آنها جمع آوری و چاپ نشده است .

4- لهجه لری :

چنانکه می دانیم ، اکثر زبانشناسان و محققین بر این باورند ، که لری هم یکی از لهجه های زبان کردی است ، که یکی از آنها استاد علاءالدین سجادی بوده است . استاد علاءالدین سجادی نویسنده کتاب وزین و مشهور تاریخ ادبیات کرد ، در این اثر بر این قضیه تاکید داشته است . نگارنده این نوشته هم بر این باور است.

لهجه لری ، لهجه ایست از لهجه های آریایی که از نقطه نظر فونولژی ، در بین زبان کردی و فارسی قرار دارد ، تا به طرف شمال لرستان حرکت می کنید ، این لهجه بیشتر به زبان کردی نزدیک می شود .

اکثر مردم استان لرستان ، بخشی از استان کرمانشاهان، بخشی از استان خوزستان ، قسمتی از چهار محال بختیاری ، ایلام و بویر احمد و حتی قسمتی از استان اصفهان نیز،به لهجه لری صحبت می کنند .

لهجه لری شامل ته لهجه های فراوانی است ، که گاهی از شهری به شهر دیگر تغییر می کند و اظهار نظر دقیق در مورد آنها ، نیاز به یک تحقیق وسیع میدانی دارد .

شاعران فراوانی به این لهجه شعر سروده اند ، که نام قسمتی از آنان در تاریخ ادبیات کرد ثبت است ، برای مثال : باباطاهر عریان ، بابا نلوس لرستانی ، بهلول ماهی و غیره .

بیشتراهل قلم ، لهجه لری را با الفبای عربی(فارسی) نوشته اند . ولی گاهی در کتب تحقیقی از الفبای لاتین نیز استفاده شده است .

5- لهجه گورانی :

نام لهجه (گورانی) از کلمه (گوران) مشتق شده است . (گوران) جمع (گه وره) است و (گه وره) در زبان کردی به معنی بزرگ یا گبر (زرتشتی) است . از نقطه نظر زبانشناسی ، بخشهای وسیعی از مناطق جنوبی کردنشین ، مانند اکثریت استان کرمانشاهان ، اکثریت استان ایلام و بخشی از لرستان به این لهجه از زبان کردی صحبت می کنند . قسمتی از ته لهجه های این لهجه، عبارتند از : ایلامی ،کلهوری ، لکی ، فیلی و غیره . عقیده بر این است ، که کلمه کلهر از دو بخش (کل + لر) یا(لر بزرگ) و کلمه(لک) ازحرف(ل)به معنی لر و حرف (ک)به معنی کرد، تشکیل شده است .

کتابهای دینی مذهب اهل حق ، که یک مذهب باستانی و اصیل کردی است ، به این لهجه نوشته شده است ، که یکی از آنها کتاب سرانجام می باشد . مذهب اهل حق به میان سایر ملل نیز صادر شده است، برای مثال به میان ترکهای آذربایجان شرقی ، ساکنان رودهن و بومهن در استان تهران ، کلار دشت در مازندران و خیلی از جاهای دیگردر ترکیه و عراق .

خیلی از شاعران نامی کرد به این لهجه شعر سروده اند ، که خانای قوبادی ، غلامرضاخان ارکوازی ، شامی کرماشانی و صدها شاعر و اهل قلم برجسته، برخی از آنها می باشند .

توضیح : برخی از محققین ، بطور اشتباه لهجه(گورانی) را لهجه (کلهوری) نامیده اند و لهجه های(لکی) و(فیلی) و غیره را از ته لهجه های لهجه کلهوری به حساب آورده اند، در صورتیکه ته لهجه (کلهوری) خود از ته لهجه های لهجه (گورانی)است ، که طوایف (کلهور) استان کرمانشاهان با آن تکلم می کنند . سی جی . ادموندس در کتاب کردها ، ترکها و عربها می نویسد " پرجمعیت ترین طایفه کرد (کلهور)ها هستند " . برخی از(کلهر)ها ، قرنها پیش به منطقه شاهیندژ در آذربایجان غربی تبعید شده اند ، که (کلهر) دیر آمدی نامیده می شوند و هنوز نوعی لهجه کلهوری را حفظ کرده اند . منطقه کلهرآباد

در بوکان نیز به اسم همین طایفه از کلهر نامگذاری شده است و ساکنان آن اکثرا" کلهر دیر آمدی می باشند .
همانطوریکه ، لهجه لری از لحاظ زبانشناسی در میان زبان کردی و زبان فارسی قرار دارد ، لهجه (گورانی) نیز در میان لهجه (سورانی) و لهجه(لری) قرار دارد .

6– لهجه زازاکی(زازایی) :

این لهجه نیز از لهجه های زبان کردی است ، که از لحاظ لغت ، دستور و سایر معیارهای زبانشناسی ، با اکثر لهجه های کردی دیگر، مقداری فاصله گرفته است ، که قبل از هر گونه اظهار نظری در این مورد ، نیاز به تحقیق بیشتری می باشد .

ملاحظات :

1– موضوع لهجه شناسی زبان کردی ، نیاز به تحقیقات کتابخانه ای ، میدانی و آزمایشگاهی خیلی وسیعی دارد ، تا بتوان همه لهجه ها و ته لهجه ها را همانطور که هست شرح داد و معرفی نمود . لذا ، نوشته حاضر را ، فقط می توان به عنوان یک دید کتابخانه ای کلی از لهجه های زبان کردی تلقی نمود ، که بطور قطع راهنمایی و هدایت متخصصین زبان کردی ، معایب احتمالی این دیدگاه را بر طرف و نواقص مسلم آنرا تکمیل خواهند نمود .
2– در دهکده کوچک جهانی ، روز اول خلقت انسان ،فقط یک زبان وجود داشته است ،موسوم به زبان آدمیت . حالانیز همه ده نشینها بنی آدمند . از طرف دیگر ،همگی آنها با زبان داخل دهان صحبت می کنند، برای مثال، هیچ کسی با زانو یا آرنج صحبت نمی کند – که همین واقعیت، وجه مشترک بسیار عمده ای در میان آدمیان است . زبانهای مختلف ، باید به عنوان کثرت ابزاردر دهکده ، برای ایجاد خلاقیت ، تفاهم و دوستی میان انسانهای متنوع ، مورد استفاده قرار گیرد ، نه خدای ناکرده به عنوان ابزارتبعیض، برتری و سنگر بندی – همه زبانها یک چیز را می خواهند ، که عبارتست از همزیستی مسالمت آمیز و احترام به حقوق همه اولاد آدم ، حتی در کوچه پس کوچه های دور افتاده این دهکده کوچک.

پاشکوی { نگ } .

له زاراوەی سورانی زمانی کوردی دا ، پاشکوی { نگ } شوێنێکی زور گرنگی هەیه ، که پێویسته سەرنجی وردی بدەینێ .

بو وێنه :

– برِنگ { برِ+نگ} = کەرەسەیەکی تایبەتی بو برینی خوری ، بەرگن و شتی وا.
– قولّنگ { قوولّ+ نگ } = کەرەسەی قوولّ کردنی زەوی .
– قورنگ { قور+نگ} = پەلەوریکه که کاتی خوێندن دەلّێ { قور – قور } ، وەک سووره قورنگی گەرمێن ، قاز و قورنگ و شتی وا .
– سنگ { سی + نگ } = جێی سی ، له لەشی مروڤ دا .
– پرِشنگ { پرِش + نگ } = مەکوی پرِشه و نوور .
– ئاونگ { ئاو + نگ } = شەونم ، پرِژەی ئاو ، جێی ئاو .

که لەو وێنانەی سەرەوە دا ، بومان دەدەکەوێ پاشکوی { نگ} ، کاتێک بە وشەیەکەوە نووسا ، وەک کەرەسە ، مەکو ، جێگە و شتی وا بەکار دەبرێ .

جا هەر بە پێی ئەم فورمووله زمان ناسیە ، بومان دەردەکەوێ زور وشەی دیکە لە زمانی کوردی دا هەیە ، بە پاشکوی { نگ} دادەکوژێن و مانای تایبەت بە خویان دەگەیێنن . کە بوخوتان دەتوانن لەو چەشنە وشەگەلە بکوڵنەوە .

لە لایەکی دیکەوە ، ئەگەر ئێمەش بمانەوێ وەک گەلانی دیکە بە پێی فورموولی زمانە وانی ، وشەی تازەمان ببێ ، دەتوانین لەم پاشکویە کەڵک وەربگرین و وشەی پێ ساز بکەین ، وەک :

نووسنگ { نووس+نگ } = ئەو شتەی کە پێی دەنووسین ، پێنووس .

پیتی زیادی "حەرفی ئیزافە" { دا } لە زمانی کوردی دا :

پیتی زیادی { دا } لە زاراوەی سورانی زمانی کوردی دا ، بو کامڵ کردنی پیتی زیادی { لە } ، کەڵکی لێ وەردەگیرێ .

بو وێنە دەڵێین :

- گورانی وێژ لە شاری بوکان دا زور بوە ، بەڵام کەمیان وەک ماموەستا حەسەن زیرەک بە ناوبانگن .
- غاری قورِی قەڵا ، لە بن کێوی شاهو دا یە .
- زوربەی خەڵک لە کاتژمێری 11 ی شەو دا دەخەون .
- لە روژی دوی رێبەندان دا ، ئاڵای کوردستان هەڵکرا .

هەروەک دەبینین ، لە زاراوەی سورانی دا ، کەمتر وشەی دا دەقرتێنن و لە جێی ئەو رستانەی سەرەوە نالێن :

- گورانی وێژ لە شاری بوکان زور بوە ، بەڵام کەمیان وەک ماموەستا حەسەن زیرەک بە ناوبانگن .
- غاری قورِی قەڵا ، لە بن کێوی شاهو یە .
- زوربەی خەڵک لە کاتژمێری 11 ی شەو دەخەون .
- لە روژی دوی رێبەندان ، ئاڵای کوردستان هەڵکرا .

لە لایەکی دیکەوە ، لەو وێنانەی سەرەوە دا دەبینین ،کە وشەی { دا } هەمیشە لە لە پاش {ناو} دێ و واش باشە ، کە بە ناوەکەوە نەنووسێ ، بو وێنە نابێ بنووسین :

- گورانی وێژ لە شاری بوکاندا زور بوە ، بەڵام کەمیان وەک ماموەستا حەسەن زیرەک بە ناوبانگن .

–   له رۆژی دوی ڕێبەندانداا ، ئاڵای کوردستان هەڵکرا .

تێبینی : پیتی زیادی = PROPOSITION

کەو :

له رونگەی ماناوه ، ڕەنگه وشەی {کەو} ، ئەوەبێ کە رەنگی { کەوو } ه . بە زاراوەی کەلوڕی زمانی کوردی وشەی { کەوو} یا { کەوگ } یانی رەنگی بور یا خوڵەمێشی و له زور ناوچەی کوردستانیش بە خوڵه مێش دەڵێن { خوڵه کەوگ } ، چون هەر وەک دەزانین زوربەی کەوگەل ، رەنگیان خوڵەمێشیه .

له زمانی کوردی دا ، کەو چەند تاقمن : خاسه کەو ، زڕەکەو ، کەو بوار ، کەوباڕ ، نێره کەو ، ما کەو و ... . وشەی {کەو } پاش ئاڵوگوڕی تایبەت چووشەته نێو زمانی فارسی و فارسەکان پێی دەڵێن { کەبک } .

–   **خاسه کەو :**

بە کەوی کلاسیک دەڵێن ، کە خاڵ و میلی زور جوان و چاو برویەکی پێکەوتوی هەیه . خاسەکەو دەنگی زور خوشه . بە دەنگی خاسه کەو دەڵێن { قاسپه } . بە پێی وتەی بیرمەندانی کورد ، کەویش باش و جاشی هەیه . کەوی باش له سەر دوندی چیکاکان ، به قاسپەی خوی چریکەی رزگاری و جوامێری نەتەوەی خوی دەخوێنی ، کەوی ناباشیش هوزی خوی دەخاته نێو تەڵه و داوی بێگانەوه . بە چنگی تایبەت و تیژی کەو دەڵێن { چرو } .

–   **زڕەکەو :**

به چەشنه کەوێک دەڵێن ، کە وەک خاسه کەو جوان و شەنگ و شوخ نیه و دەنگیشی وا خوش نیه . زڕەکەو له وڵاتی کەوان دا ، وەک هاووڵاتی پلله دو دەچێ – هەم لەش و ئەندامی چکوله تره و هەم رەنگی توفیری هەیه .

–   **کەو بوار :**

– به کەوی خێڵەکی و کوچەر دەڵێن ، کە زور تر له ئاخری وەرزی بەهار و هەوەڵی وەرزی هاوین دا ، خێڵەو خوار و خێڵەو ژوور دەکەن . جا دەکرێ له نێو کەو بواردا ، خاسه کەو ، زڕەکەو و کەوی دیکەش هەبێ .

– کەوباڕ به بەچکەی کەو دەڵێن . بو وێنه له هونراوەی فولکلوری کوری دا دەڵێ { کەوی یاخو ، کەوباڕی ، خاسه کەوی یا باڕی ؟ } .

به کەوی نێر دەڵێن {نێرەکەو} و به هی میوبیش دەڵێن {ماکەو} . له کوردستان ، گوشتی سنگی کەو به یەکێک له گوشته زور خوشەکان دەزانن .

له نێو کورد دا ، ناوی تایبەت له خاسه کەو دەنێن و له ماڵەوه له نێو قەفەس رای دەگرن ، بو وێنه ئەمانه ناوی تایبەتی کەون : کەوه سەرسەوز ، کەوه رەش و کەوه قەرەچی . کەوی دوم و قەرەچی بو باشی به ناوبانگن .

له کوردستان راوەکەو و شەڕ کەو زور باوه . یەکێک له راوه تایبەتیەکانی کەو ، راوی{ مێرۆژ } ه . کەو به چەند چەشن راو دەکەن : به داو ، دێوجامه تەڵه و به تایبەت به هەڵخەڵەتاندن .

ئەوانەی کەو رادەگرن پێیان دەڵێن {کەویار} . کەویار زوربەیان چەوسێنەرەوەن ، نەک رزگار کەر.

ئەمەش دێرە هونراوەیەکی خومە ، کە وشەی کەوی تێدایە :

بروت چەشنی کەوانە ، چون کەوانە رەشی بسکت شەوانە، چون شەوانە

قاسپەی کەو ، دروشمی رزگاری خوازی و جوامێری گەلی کوردە .

[ص] ی مەهاباد ، [ط] ی سلێمانی و [ر] ی هەولێر :

تەواوی گەلانی جیهان تێ دەکۆشن ، کە رۆژ بە رۆژ زمانکەیان بخەنە نێو چوار چێوەیەکی ستاندارد . بەلاّم بە داخەوە لە نێو ئێمەدا ، هەوڵێکی وا بۆ ئەنجام دانی ئەم کارە هەرە پێویستە نەدراوە .

با جارێ لێرەدا ، چاوپۆشی لە جۆراوجۆری تەشکی نووسینی زمانی کوردی بکەین و تەنیا تەوەرەی باسەکە بخەینە سەر بڕێک لەو گشتە زاراوە ، بن زاراوە و بنی بن زاراوە یە کە لە زمانەکەماندا هەیە . بە چەشنێکی وا ، کە زمانم لاڵ دەڵێم بڵێم : " بۆ وێنە زۆر جار ، رەنگە کوردی کرمانجی باکوور ، لە تورکی باشتر تێ بگا ، تا کوردی سۆرانی!!! ".

بێجگە لەو تێکەڵ و پێکەڵیە کە لەسەرەوە باسم کرد ، تەنانەت دەربڕینی پیتەکان ، لە ناوچە سۆرانیە کانیش تۆفیریری هەیە بۆ وێنە :

1– لە شاری مەهاباد ، زۆر جار پیتی [س] بە چەشنی پیتی [ص] ی عەرەبی دەردەبڕن ، بۆ وێنە دەڵێن : پردی صور ، بەفری صپی و صەری بورج .
2– لە شاری سلێمانی ، زۆر جار پیتی [ت] بە چەشنی پیتی [ط] ی عٙەرەبی دەردەبڕن ، بۆ وێنە دەڵێن : کارەکە طەواو بو ، باران طەڕی کردم و طۆپی پێ کایەیەکی خۆشە .
3– لە شاری هۆلێر ، هەمیشە پیتی [ڵ] بە چەشنی [ر] دەردەبڕن ، بۆ وێنە دەڵێن [دەرێن [: ماری خۆنەخۆر بۆ چەکمە بۆرە ، ئەم بیرەی تۆ خەیارێکی خاوە و زمانم لار بێ ، کە وام وت .
4– لە شاری بانەش ، چەشنە زاراوەی خۆیان هەیە . بۆ وێنە دەڵێن : ئەینووسمەوە وانێ [دینووسم] ، ئەیخو ێنمەوە وانێ [دەیخوێنمەوە] و پێت ئەڵێمەوە وانێ [پێت دەڵێم] .
5– شارێ خانێش لەم تۆفیرگەلەی تێدایە ، بۆ وێنە دەڵێن : وەستا مینە دینی نینە] وەستا مینە دینی نیە] .

زۆر شار ، شارۆچکە ، گوند ، گەڕەک و کەوشەنی دیکەی کوردستان ، تۆفیری زاراوەییان تێ دا هەیە .

دیاره له زوربه‌ی زمانگه‌لی دیکه‌ی جیهان دا ئه‌م چه‌شنه ناکۆکیانه وه‌به‌ر چاو ده‌که‌ون ، به‌ڵام گشت گه‌لان بۆ هاوچه‌شن کردن و ستانداردکردنی زمانه‌که‌یان هه‌وڵ ده‌ده‌ن . ئێمه‌ش ده‌بێ به که‌ڵک وه‌رگرتن له سازبوونی گوندۆکه‌ی چکۆله‌ی جیهانی و زانستگه‌لی پێشکه‌وتی ئه‌مڕۆکه ، بۆ یه‌کگرتو کردنی زمانی کورد ، له ته‌واوی کوردستانی مه‌زن، تێبکۆشین .